

PORTRETTE

»PRIVÉ-DOMEIN«

NR. 75

MAXIM GORKI
PORTRETTE

VERTAALD EN VAN EEN
NAWOORD EN AANTEKENINGEN
VOORZIEN DOOR C. J. POW

AMSTERDAM · UITGEVERIJ DE ARBEIDERSPERS

*De eerste druk verscheen in 1968 onder de titel
Literaire portretten bij Van Ditmar, Amsterdam*

Tweede druk

Copyright Nederlandse vertaling © 1982
B. v. Uitgeverij De Arbeiderspers, Amsterdam
Oorspronkelijke titel: *Literaturnye Portrety*
Uitgave: Sobranie Sočinenij tom 18, Moskva, Goslitizdat, 1963
Druk: Alberts, Sittard

ISBN 90 295 1788 3

INHOUD

A. Tsjechov	7
Lev Tolstoj	30
Sofja Andrejevna Tolstaja	90
Leonid Andrejev	110
V.G. Korolenko	165
Aleksander Blok	189
Sergej Jesenin	199
Nawoord van de vertaler	208
Aantekeningen	221

A. TSJECHOV

Op zekere dag vroeg hij mij bij zich te komen in het dorpje Koetsjoek-Koj,¹ waar hij een lapje grond bezat en een wit huisje met een beneden- en bovenverdieping. Terwijl hij mij rondleidde over zijn 'landgoed', zei hij opeens op levendige toon: 'Als ik veel geld had, zou ik hier een sanatorium voor zieke dorpsonderwijzers laten neerzetten. Ik zou er dan zo'n licht gebouw van laten maken, u weet wel, zo'n mooi licht gebouw met van die grote ramen en hoge plafonds. Er zou dan een prachtige bibliotheek moeten komen, allerlei soorten muziekinstrumenten, een bijenstal, een moestuin en een boomgaard. Men zou er lezingen over landbouwkunde en meteorologie kunnen houden, want een onderwijzer moet van alles, ja, van alles op de hoogte zijn!'

Plotseling hield hij op met spreken, hij hoestte even, wierp mij van opzij een blik toe en glimlachte op zijn zachte, vriendelijke manier, een glimlach waarvan altijd een onweerstaanbare aantrekkingskracht uitging en die een bijzondere, verscherpte aandacht vorderde voor zijn woorden.

'Vindt u het niet vervelend om mijn fantasieën te moeten aanhoren? Maar het is nu eenmaal een stokpaardje van mij. Als u eens wist welke dringende behoefte er op het Russische platteland aan bekwame, intelligente en goed geschoolde leerkrachten bestaat! Er moeten in Rusland bijzondere voorwaarden voor hen in het leven geroepen worden, liefst op zo kort mogelijke termijn, als wij bedenken dat de staat zonder breed opgezet volksonderwijs in elkaar zakt als een huis dat gebouwd is uit slecht doorbakken steen! Een onderwijzer moet een artiest zijn, een kunstenaar, die zijn vak een hartstochtelijke liefde is toegedaan. Maar bij ons is hij een ongeschoold arbeider met een ondeugdelijke opleiding, die met hetzelfde plezier naar het

platteland gaat om de kinderen daar te onderrichten, als waarmee hij naar een verbanningsoord zou vertrekken. Hij lijdt honger, wordt mensenschuw en leeft in voortdurende angst dat hem het kleine stukje brood, dát hij heeft, nog uit de mond zal worden gestoten. Maar hij zou de eerste man van het dorp moeten zijn, hij zou op alle vragen van de boer antwoord moeten weten. De boeren zouden in hem een kracht moeten erkennen die de aandacht verdient, die respect afdwingt; niemand zou het nog moeten wagen een grote mond tegen hem op te zetten en... hem in zijn menselijke waardigheid aan te tasten, zoals iedereen dat bij ons pleegt te doen: de veldwachter, de rijke middenstander, de pope, de commissaris van politie, de schoolcurator, de dorps-schout en dan nog die ambtenaar, die de titel draagt van schoolinspecteur, een man die zich in het geheel niet bekommert om verbetering van het onderwijs, maar alleen om stipte uitvoering van de officiële verordeningen. Het is toch te gek dat iemand die geroepen is het volk op te voeden – begrijpt u mij goed: óp te voeden, met een paar stuivers wordt afgescheept. Het zou toch eigenlijk niet mogen, dat zo'n man in lompen gekleed gaat, in vochtige, tochtige scholen staat te bibberen van de kou, een kolendampvergiftiging of verkoudheid oploopt en tegen zijn dertigste een laryngitis, reumatiek of tuberculose krijgt. Zouden wij ons daarvoor niet diep moeten schamen? De onderwijzer leidt acht à negen maanden van het jaar een kluizenaarsbestaan zonder ook maar eens met iemand van gedachten te kunnen wisselen. Moederziel alleen, zonder boeken, zonder enige wijze van verstrooiing stompt hij af. Maar haalt hij het in zijn hoofd een paar collega's bij zich thuis uit te nodigen, dan beschuldigt men hem van verdachte gedragingen, een stompzinnige kreet, waarmee de slimmerds de schlemielen op stang proberen te jagen!... Wat is het toch allemaal weerzinwekkend... wat een aanfluiting voor iemand, die zo veel en zo ontzaglijk belangrijk werk doet. Weet u, telkens wanneer ik een onderwijzer ontmoet, voel ik mij gewoon niet op mijn gemak, zowel om zijn timide houding, als om zijn armoedige kleren. Ik voel me dan ergens mede schuldig aan zijn sjofelheid, werkelijk waar!

Hij zweeg en verzonk in gepeins. Toen zei hij zachtjes, met een machteloos gebaar van zijn hand: 'Wat een absurd, onhandelbaar land is ons Rusland toch!'

Een schaduw van diepe droefheid omfloerste zijn prachtige ogen, die ogen met hun kransje van fijne, dunne rimpeltjes, die zijn blik nog meer diepte verleenden. Hij keek om zich heen en merkte met enige zelfspot op: 'U ziet wel, – ik heb een heel hoofdartikel uit een liberale krant voor u afgedraaid. Laten we gaan, nu krijgt u thee als beloning voor uw geduld...'

Zo ging het vaak bij hem: eerst hield hij een vurig, ernstig, openhartig betoog, om dan ineens met zichzelf en alles wat hij gezegd had te gekscheren. Uit dat zachte, weemoedige lachje sprak de fijne scepsis van een man die weet wat woorden en fantasieën waard zijn. Maar tevens schemerde er in dit lachje een charmante bescheidenheid door, een grote fijnzinnigheid...

Bedaard en zwijgend traden wij het huis binnen. Het was een stralende, warme dag. Op de bruisende golven schitterden de stralen van de zon. Beneden aan de berg liet een hond voldaan zijn vriendelijk gejang horen. Tsjechov nam mij bij de arm en zei langzaam, nu en dan door een hoestbui onderbroken: 'Hoe schandalig en treurig het ook moge klinken, maar het is waar: er is een groot aantal mensen dat de honden benijdt...'

Maar terstond voegde hij er lachend aan toe: 'Ik zeg vandaag steeds maar van die seniele dingen... Ik word duidelijk een dagje ouder...'

Heel dikwijls kreeg ik van hem het volgende te horen: 'Zeg, er is een onderwijzer aangekomen... de man is ziek, heeft een gezin met kinderen, kunt u niets voor hem doen? Voorlopig heb ik hem bij mij ondergebracht...' Of: 'Luister eens, Gorki. Er is hier een onderwijzer, die kennis met u wil maken. Hij is ziek en kan de deur niet uit. Zoudt u niet eens bij hem langs willen gaan? Is dat goed?' Of: 'Hier heb ik het verzoek van een paar onderwijzeressen, of ik ze wat boeken wil sturen...'

Soms trof ik zo'n 'onderwijzer' bij hem aan: deze zat dan gewoonlijk met een rood aangelopen hoofd, zich van zijn onbe-

holpenheid bewust, op het puntje van zijn stoel en zocht in het zweet zijns aanschijns naar woorden om vlotter en 'ontwikkelder' te spreken; soms ook was hij met de ongegeneerdheid, een ziekelijk verlegen iemand eigen, geheel en al geabsorbeerd door zijn verlangen om vooral maar geen domme indruk op de schrijver te maken, zodat Anton Pavlovitsj dan bestookt werd met een spervuur van vragen, welke vóór die tijd nauwelijks in zijn hoofd zouden zijn opgekomen. Anton Pavlovitsj luisterde aandachtig naar het onsamenhangende betoog; in zijn weemoedige ogen fonkelde nu en dan een lachje, de rimpeltjes aan zijn slapen begonnen te trillen en met zijn diepe, zachte, enigszins gesluierde stem begon hij dan zelf in hele gewone, heldere, levensechte woorden te spreken, – woorden die de ander vrijwel onmiddellijk op zijn gemak wisten te stellen. Hij gaf zijn pogingen de knappe kop uit te hangen op, hetgeen hem op slag zowel verstandiger als interessanter maakte...

Ik herinner mij een onderwijzer, een lange magere man met een geel, uitgehongerd gezicht en een lange gebochelde neus, die droefgeestig naar zijn kin wees. Hij zat tegenover Anton Pavlovitsj en zei, terwijl hij zijn zwarte ogen strak op hem gericht hield, met sombere basstem: 'Uit dergelijke levensindrukken ontstaat in de loop van het pedagogisch seizoen een dusdanig psychisch conglomeraat, dat iedere mogelijkheid om tot objectief verkeer met de buitenwereld te geraken, absoluut uitsluit. Natuurlijk, de wereld is niets anders dan dat, wat wij er ons van voorstellen...'

Hierna betrad hij het terrein van de filosofie en deed daar enkele stappen, die deden denken aan de loop van een dronkeman op glad ijs.

'Maar vertelt u eens,' vroeg Tsjechov op zachte, beminlijke toon, 'wie is degene in uw district die kinderen slaat?'

De onderwijzer sprong op van zijn stoel en begon druk met zijn armen te zwaaien.

'Hoe komt u erbij!? Ik? Nog nooit! Ik slaan?'

En hij snoof beledigd.

'Windt u zich niet op', vervolgde Anton Pavlovitsj met een

geruststellende glimlach, 'heb ik het soms over ú? Maar er staat mij zo iets bij, ik heb ergens in de krant gelezen, dat er iemand is die kinderen slaat, en wel in uw district...'

De onderwijzer ging weer zitten, wiste zich het zweet van zijn gezicht en zei, terwijl hij een zucht van verlichting slaakte, met zijn doffe basstem: 'Dat is waar! Er is één geval geweest. Makarov was dat. Maar dat was ook geen wonder. Het is barbaars, maar begrijpelijk. Hij is getrouwd en heeft vier kinderen, zijn vrouw is ziek en zelf heeft hij tering, zijn salaris bedraagt twintig roebel... en de school is gewoon een kelder, de onderwijzer heeft maar één kamer om in te wonen. In zulke omstandigheden zou je zelfs op een van Gods engelen lostimmeren. En de leerlingen zijn, heus, geloof mij, verre van engelen!'

Deze zelfde man, die Tsjechov kort tevoren nog zo onbarmhartig had getroffen met zijn voorraad geleerde woorden, begon nu opeens, af en toe met een onheilspellend gebaar zijn neus optrekkend, in heel eenvoudige woorden, in woorden met het gewicht van stenen te vertellen en wierp een fel licht op de vervloekte, verschrikkelijke realiteit van het bestaan dat men op het Russische platteland leidt...

Bij het afscheid nam de onderwijzer de kleine, dorre hand met de fijngevormde vingers van zijn gastheer in beide handen en zei, terwijl hij die schudde: 'Toen ik naar u toe ging, was het alsof ik bij een van mijn superieuren moest komen, ik ging met lood in mijn schoenen, bevend, ik zette mijn veren als een kemp-haan recht overeind, ik wilde u laten zien, dat ook ik, zo zei ik bij mezelf, niet van gisteren ben... maar nu ik wegga, is het alsof ik een goed mens verlaat, iemand die mij aanvoelt, iemand die alles begrijpt. Dat is iets geweldigs, alles te kunnen begrijpen. Ik ben u zeer dankbaar. Ik ga nu heen en neem een mooie en goede gedachte mee naar huis: grote mensen zijn eenvoudiger en begrijpelijker en voelen mensen als ons veel beter aan dan al die onbenulligen, waaronder wij moeten leven. Vaarwel! Ik zal u nimmer vergeten...'

Zijn neus wipte even op en neer, zijn lippen plooiden zich tot een goedmoedige glimlach en onverwachts voegde hij eraan toe:

‘Maar eerlijk gezegd zijn ook schoften in de grond van de zaak eigenlijk stakkerds... De duivel moge ze halen!’

Toen hij de deur uit was, keek Anton Pavlovitsj hem na en grinnikte: ‘Een mooie kerel. Die is nu wel de langste tijd onderwijzer geweest.’

‘Hoezo?’

‘Eerst jakkeren ze hem af en daarna wordt hij de laan uitgestuurd.’

Na enig gepeins voegde hij er op zachte toon aan toe: ‘In Rusland heeft een eerlijk mens iets van de schoorsteenveger, waarmee kindermeisjes kleine kinderen altijd bang maken.’

Ik had de indruk dat iedereen in Anton Pavlovitsj’ aanwezigheid onwillekeurig het verlangen in zich voelde opkomen gewoner, eerlijker en meer zichzelf te zijn, en meer dan eens kon ik er getuige van zijn dat mensen zich ontteden van heel hun bonte opschik van boekentaal, modewoorden en alle andere goedkope prulletjes, waarmee de Rus, in zijn verlangen als Europeaan voor den dag te komen, zich uitdost, net zoals een wilde zich ooit met schelpen en vissetanden. Anton Pavlovitsj had het niet erg begrepen op vissetanden en haneveren. Al het bonte, al het rinkelende en uitheemse waarmee iemand zich had opgesmukt om een ‘gewichtiger’ indruk te maken, bracht hem slechts in verwarring en iedere keer als hij iemand zo uitgedost voor zich zag verschijnen bemerkte ik dat hem de lust bekwam deze man van al dat lastig en overtollig klatergoud te bevrijden, dat zijn ware gezicht en zijn levende ziel verhulde. Zijn leven lang heeft Anton Tsjechov de stem van zijn hart gevolgd, steeds is hij zichzelf gebleven en innerlijk onafhankelijk, nooit heeft hij zich gestoord aan wat bepaalde mensen van Anton Pavlovitsj verwachtten of anderen, de wat minder fijnbesnaarden, van hem eisten. Hij had een hekel aan gesprekken over ‘verheven’ thema’s, waarmee de brave Rus zich zo gaarne pleegt te vermaken, zonder te beseffen dat het ronduit belachelijk is en van zeer weinig geest getuigt om over een fluwelen kostuum in de toekomst te praten, als je in het heden nog niet eens beschikt over een fatsoenlijke broek.

Zoals hij zelf van een prachtige eenvoud was, hield hij van alles wat eenvoudig, echt en oprecht was en beschikte hij over een heel originele manier om mensen tot eenvoud te stemmen.

Op zekere dag kreeg hij bezoek van drie weelderig geklede dames. Terwijl zij zijn kamer vulden met het geruis van hun zijden rokken en de geur van hun zware parfums, namen zij netjes tegenover hun gastheer plaats en begonnen, met een gezicht alsof politiek hun bijzonder interesseerde, 'vragen te stellen'.

'Anton Pavlovitsj, hoe denkt ú nu dat de oorlog afloopt?'

Anton Pavlovitsj hoestte een paar maal, dacht een ogenblik na en antwoordde zachtjes op ernstige, beminnelijke toon: 'Waarschijnlijk met vrede...'

'Nu ja, dat spreekt vanzelf! Maar wie zullen er winnen, de Grieken of de Turken?'

'Ik denk: degenen, die het sterkst zijn...'

'En wie zijn volgens u het sterkst?', vroegen de dames door elkaar heen.

'Zij, die het beste te eten krijgen en die het best zijn getraind.'

'Och, wat spitsvondig!', riep er een.

'En van wie houdt u meer, van de Grieken of van de Turken?', vroeg een ander.

Anton Pavlovitsj wierp haar een allerbeminnelijkste blik toe en antwoordde met zijn zachtmoedige, vriendelijke glimlach: 'Ik houd van marmelade... en u, houdt u er ook van?'

'Nou en of!', riep de dame vol vuur.

'Het heeft zo iets aromatisch', bevestigde een ander degelijk.

En opeens werden de drie dames een en al levendigheid en legden inzake het marmeladevraagstuk een schitterende eruditie en een fijne kennis van zaken aan den dag. Zij waren kennelijk bijzonder opgelucht dat zij hun geest niet hoefden in te spannen en moesten doen alsof zij serieus geïnteresseerd waren in de Grieken en de Turken, waaraan zij tot op dat moment niet eens hadden gedacht.

Bij het afscheid beloofden zij Anton Pavlovitsj vrolijk: 'Wij sturen u marmelade!'

‘U heeft voortreffelijk met ze gebabbeld!’ merkte ik op toen zij verdwenen waren. Anton Pavlovitsj begon zachtjes te lachen en zei: ‘Ieder vogeltje moet je de kans geven te zingen zoals het gebekt is.’²

Een andere keer trof ik bij hem een jonge, knappe adjunct-officier van justitie aan. Hij stond voor Tsjechov en zei, zijn bos haar met krullen schuddend, op strijdlustige toon: ‘Met uw verhaal ‘De Misdadiger’ plaatst u mij, Anton Pavlovitsj, voor een uiterst gecompliceerd probleem. Als ik bij Denis Grigorjev de aanwezigheid van boze opzet erken, moet ik hem zonder meer achter slot en grendel zetten, zolang het belang van de maatschappij dit eist. Maar hij is een wilde, hij beseft het misdadige van zijn handelen niet, ik heb met hem te doen! Als ik hem echter als een subject zie, dat heeft gehandeld zonder duidelijk besef van wat hij deed en ik laat mij meeslepen door mijn gevoel van medelijden, hoe garandeer ik de maatschappij dan dat Denis niet opnieuw moeren van rails losschroeft en een catastrofe onttekent? Dát is de kwestie! Wat moeten wij daarmee beginnen?’³

Hij zweeg en richtte, terwijl hij achterover leunde, zijn onderzoekende blik op het gezicht van Anton Pavlovitsj. Hij droeg een gloednieuwe uniformjas, waarvan de knopen al even zelfbewust en geesteloos blonken als de oogjes in het heldere gezicht van deze jonge ijveraar voor gerechtigheid.

‘Als ik rechter was,’ zei Anton Pavlovitsj ernstig, ‘zou ik Denis vrijspreken...’

‘Op welke grond?’

‘Ik zou tegen hem zeggen: “Denis, je bent nog geen volwaardig, bewust misdadiger. Ga heen en kom tegen die tijd nog maar eens terug.”’

De jurist barstte in schaterlachen uit, maar herwon dadelijk daarna weer zijn plechtstatige ernst en vervolgde: ‘Nee, mijn waarde Anton Pavlovitsj, het door u gestelde probleem kan slechts in overeenstemming met de belangen van de maatschappij worden opgelost, tot bescherming van wier leven en eigendom ik ben geroepen. Denis is weliswaar een wilde, maar hij is en blijft misdadiger, daar is geen speld tussen te krijgen!’

‘Houdt u van grammofoons?’ vroeg Anton Pavlovitsj, opeens de beminnelijkheid zelve.

‘O ja, heel erg! Een verbazingwekkende uitvinding,’ reageerde de jongeman vol vuur.

‘En ik kan die dingen niet uitstaan!’ bekende Anton Pavlovitsj triest.

‘Waarom niet?’

‘Ze spreken en zingen wel, maar alles zonder enig gevoel. En het komt er allemaal zo karikaturaal en doods uit. Maar doet u niet aan fotograferen?’

De jurist bleek een hartstochtelijk fotoamateur te zijn. Hij begon er dadelijk boeiend over te vertellen, zonder zich verder nog om grammofoons te bekommeren, ondanks zijn gelijkenis met die ‘verbazingwekkende’ uitvinding, zoals Tsjechov fijntjes en terecht had gesuggereerd. Opnieuw kon ik er getuige van zijn hoe zich vanuit een uniform een levend en tamelijk amusant mens ontpopte, die zich voorlopig nog in het leven gedroeg als een jonge hond op de jacht.

Nadat Anton Pavlovitsj de jongeman had uitgelaten, zei hij somber: ‘Dit soort windbuilen moet nu op een rechtszitting beslissen over het lot van mensen.’

En na enig stilzwijgen: ‘Officieren van justitie zijn dol op vissen. Bij voorkeur azen zij op stekelbaarsjes!’

Hij verstond de kunst in alles het banale te ontdekken en te nuanceren, een kunst die slechts voorbehouden is aan hem, die hoge eisen stelt aan het leven en bezielde is van het vurig verlangen de mens te zien in zijn eenvoud, schoonheid en harmonie. Het banale vond in hem steeds een onverbidde streng rechter.

Eens vertelde iemand in zijn aanwezigheid dat de uitgever van een populair tijdschrift, iemand die voortdurend de mond vol had over naastenliefde en medemenselijkheid, eens zonder enige reden een treinconducteur had beledigd en dat deze man in het algemeen mensen, die van hem afhankelijk waren, uiterst grof behandelde.

‘Geen wonder,’ zei Anton Pavlovitsj met een gemelijk lachje,

‘hij is immers een aristocraat, hij is toch ontwikkeld... Hij is niet voor niets op het seminarie geweest! Zijn vader liep weliswaar nog in bastschoenen, maar hij draagt lakschoenen...’

En in de manier waarop hij dit zei, lag iets dat de ‘aristocraat’ op slag nietig en ridicuul maakte.⁴

‘Een zeer talentvol man!’ zei hij eens van een bepaalde journalist. ‘Hij schrijft altijd zo nobel en humaan... zo limonade-achtig. Hij noemt zijn vrouw en plein publique een idioot, de kamer waar zijn huispersoneel slaapt is vochtig en de meisjes lopen voortdurend de kans reumatiek op te doen...’

‘Anton Pavlovitsj, mag u N.N.?’

‘Ja,... Bijzonder graag. Een heel prettige man,’ zei Anton Pavlovitsj al hoestende. ‘Hij weet alles. Leest veel. Hij heeft bij mij eens drie boeken aan flarden gelezen. Hij is wel een tikkeltje verstrooid, de ene dag zegt hij tegen u, dat u een prachtkerel bent, de andere dag vertelt hij tegen een ander dat u de echtgenoot van uw minnares een paar zijden kousen ontstolen hebt, van die zwarte met blauwe streepjes...’

Iemand beklagde zich tegenover hem over het feit dat de ‘serieuze’ rubrieken in de grote tijdschriften zo saai en zwaar waren.

‘Maar ik zou, als ik u was, die artikelen ook niet lezen,’ adviseerde Anton Pavlovitsj met grote overtuiging. ‘Het is vriendliteratuur, literatuur voor jongens onder elkaar. De schrijvers zijn de heren Rood, Zwart en Wit. De een schrijft een artikel, de ander begint hiertegen een polemiek en de derde brengt een verzoening tot stand van de geschilpunten van de eerste twee. Het lijkt een beetje op het spelletje met de “blinde” bij het whisten. Maar wat de lezer daar nu aan heeft, dat vraagt geen van de heren zich ooit af.’

Eens kreeg hij bezoek van een weelderige, gezonde, knappe, elegant geklede dame. Zij begon als volgt à la Tsjechov te spreken: ‘Wat is het leven toch vervelend, Anton Pavlovitsj! Alles is zo grauw: de mensen, de hemel, de zee, zelfs de bloemen schijnen mij grauw toe. En ik heb helemaal niets om naar te verlangen. Het is net een soort ziekte...’

‘Maar het is een ziekte!’ zei Anton Pavlovitsj vol overtuiging. ‘Het is een ziekte, in het Latijn heet die “morbus anstelleritis”.’

De dame kende gelukkig blijkbaar geen Latijn, of veinsde misschien dit niet te kennen.

‘Critici zijn net horzels die de paarden bij het ploegen hinderen,’ zei hij met zijn schrander lachje. ‘Het dier werkt, al zijn spieren zijn gespannen als de snaren van een contrabas, maar dan komt er een horzel op zijn kruis zitten en die begint te zoemen en hem te kietelen. Dan moet je je wel schudden en met je staart om je heen slaan. En waar zoemt die horzel over? Dat weet hij zelf ternauwernood. Hij heeft gewoon een onrustig karakter en wil de aandacht trekken: “Ik ben er ook nog,” zegt hij, “kijk maar, ik kan zelfs zoemen, ik kan over alles zoemen!” Ik lees nu al vijfentwintig jaar lang wat de critici over mijn verhalen schrijven, maar er staat mij niet één waardevolle suggestie bij, ik heb nog nooit één waardevol advies gehoord. Alleen Skabitsjevski heeft ooit eens indruk op mij gemaakt toen hij schreef dat ik in beschonken toestand ergens in de goot zou sterven...’

In zijn grijze, melancholieke ogen vonkte bijna altijd een zachte, fijne spot; soms echter maakte deze plaats voor een koude, scherpe en harde uitdrukking. Op zulke momenten kreeg zijn buigzame, innige stem een hardere klank en vermoedde ik, dat deze bedeesde, zachte man, als het moest, met vaste, harde hand tegen een hem vijandige macht zou kunnen optreden en dan geen duimbreed voor haar zou wijken.

Bij tijden meende ik in zijn omgang met de mensen evenwel iets wanhopigs, een aan koude, stille vertwijfeling grenzende hopeloosheid te kunnen constateren.

‘Een zonderling wezen, de Russische mens,’ zei hij eens. ‘Hij is net een zeef, er blijft niets in hem hangen. In zijn jonge jaren zuigt zijn geest zich gulzig vol met alles wat binnen zijn bereik komt, maar na zijn dertigste is er van dat alles alleen nog maar wat grijze drab over! Om goed, om als een waarachtig mens te leven, moet men werken! Werken met liefde en overtuiging. Maar dat is iets, waartoe men bij ons niet in staat is. Een architect, die twee of drie behoorlijke huizen heeft gebouwd, gaat daarna

zitten kaarten en kaart verder zijn leven lang door of hangt wat rond te lummelen achter de theatercoulissen. Heeft een arts eenmaal een praktijk, dan is hiermee zijn belangstelling voor de wetenschap afgelopen; hij leest behalve het *Therapeutisch Nieuws* niets anders meer en is er op zijn veertigste heilig van overtuigd, dat alle ziekten te herleiden zijn tot een verkoudheid. Ik heb nog nooit een ambtenaar ontmoet die ook maar een flauw benul had van het belangrijke van zijn werk: gewoonlijk zit hij in de residentie of in de hoofdstad van een gouvernement, stelt paperassen op en stuurt die ter uitvoering naar Zmijev en Smorgon. Maar wie deze papieren in Zmijev of Smorgon nu van hun bewegingsvrijheid beroven, dat interesseert de man even weinig als een atheïst de folteringen van de hel. Heeft een advocaat eenmaal naam gemaakt met een geslaagde verdediging, dan laat de verdediging van de waarheid hem verder koud; hij pleit alleen nog maar voor het eigendomsrecht, speelt op de paardenrennen, eet oesters en verbeeldt zich een fijnzinnig kunstkenner te zijn. Een acteur die er twee of drie rollen draaglijk vanaf heeft gebracht, leert er verder geen rollen meer bij, maar zet een cilinderhoed op en waant zich een genie. Heel Rusland wordt bevolkt door een bepaald slag hebzuchtige, lamlendige lieden: er wordt verschrikkelijk veel gegeten en gedronken, men ligt bij voorkeur overdag in bed en snurkt in zijn slaap. Trouwen wordt er gedaan omwille van de goede gang van zaken in huis, maar voor het prestige in de maatschappij houdt men er maîtresses op na. Hun psychologie is die van een hond: worden ze geslagen, dan heffen ze een zacht gejang aan en kruipen in hun hok; worden ze aangehaald, dan gaan ze op hun rug liggen met hun pootjes in de lucht en kwispelstaarten...'

Er sprak een droefgeestige, kille verachting uit deze woorden. Maar ondanks zijn verachting had hij tegelijkertijd diep medelijden met hen; wanneer je in zijn bijzijn iemand te na kwam, sprong Anton Pavlovitsj ogenblikkelijk voor hem in de bres: 'Waarom zegt u dat? Het is toch een oude man! Hij is nota bene al zeventig...' Of: 'Het is toch nog maar een jonge vent, hij weet nog niet beter...'

En wanneer hij zo sprak, kon ik op zijn gezicht geen spoor van weerzin ontdekken.

Wanneer men jong is lijkt het platvloerse slechts amusant en onbeduidend, maar langzaamaan sluit het de mens in, doordrenkt als een grijze mist zijn hersenen en bloed, zoals vergif of kolen-damp, en de mens begint op een oud, door roest aangevreten uithangbord te lijken: het is net alsof er iets op afgebeeld staat, maar wát, daar kun je geen wijs meer uit worden.

Reeds in zijn eerste verhalen wist Anton Tsjechov in de troebele zee van het platvloerse het zwartgallige en tragikomische aan het licht te brengen: men behoeft slechts aandachtig zijn 'humoristische' verhalen te lezen om er zich van te overtuigen, hoeveel gruwelijks en weerzinwekkends de auteur met smart achter de grappige woorden en situaties waarneemt en vol schaamte verbergt.

Bijna op het preutse af bescheiden, geneerde hij zich om open en bloot tegen de mensen te zeggen: 'Maar wees dan toch... fatsoenlijker!' in de ijdele hoop dat zij de dringende noodzaak om fatsoenlijker te worden zélf wel zouden inzien. In zijn aversie tegen alles wat platvloers en smerig was schreef hij over de weerzinwekkende zijden van het bestaan in de hoofse taal van de dichter, met de milde spot van de humorist en de schitterende vorm waarin zijn verhalen gegoten waren versluisden hun ondertoon van bittere spot.

Het hooggeacht publiek, dat zijn 'Dochter van Albion' leest, lacht en merkt de laaghartige spot waarmee de weldoorvoede landheer een eenzaam, voor alles en iedereen vreemd mens overlaadt, nauwelijks op. In ieder humoristisch verhaal van Anton Pavlovitsj hoor ik de zachte, diepe zucht van een zuiver, waarachtig humaan hart, een wanhopige zucht van medelijden met de mensen, die hun eigen menselijke waardigheid niet weten te respecteren en zonder tegenstand te bieden het hoofd buigen voor brute kracht, die leven als slaven, die in niets geloven, dan in de noodzaak om iedere dag zo mogelijk nog vettere koolsoep naar binnen te slurpen en niets anders voelen dan de angst, dat de

een of andere brutale krachtpatser hun nog eens een pak slaag zal verkopen.

Niemand heeft zo'n duidelijk en fijn begrip gehad voor het tragische van de kleine dingen van alledag als Anton Tsjechov. Nog nooit heeft iemand de mensen met zo'n onbarmhartige natuurgetrouwheid het smadelijke, deprimerende beeld van hun leven in de troebele chaos van hun burgerlijke gezapigheid weten uit te tekenen.

Zijn vijand was het platvloerse; zijn leven lang heeft hij het bevochten, belachelijk gemaakt en met zijn onverstoorbare, scherpe pen uitgebeeld. Hij wist de schimmel van het banale zelfs daar te ontdekken, waar alles op het eerste gezicht erg mooi, gerieflijk, ja zelfs subliem scheen geregeld... En het banale heeft hem dit betaald gezet met een heel gemene streek: het legde zijn dode lichaam, het lichaam van een dichter, neer in een wagon bestemd voor het vervoer van 'oesters'. De vuil-groene vlek van deze wagon komt mij voor als de geweldige, triomfantelijke grijns van de platvloersheid om zijn gevelde tegenstander, terwijl ik in de talloze 'terugblikken' van de boulevardpers een schijnheilige droefheid zie, een droefheid, waarachter ik de kille, stinkende adem van precies dezelfde platvloersheid bespeur, die diep in zijn hart blij is om de dood van zijn tegenstander.

Wanneer je Anton Tsjechovs verhalen leest, voel je je als op een mistroostige dag laat in de herfst, wanneer de lucht zo helder doorschijnend is en de kale bomen, de dicht tegen elkaar aangedrukte huizen en de grauwe mensenfiguren scherper contouren krijgen. Alles is zo merkwaardig eenzaam, roerloos en krachteloos. De diepe blauwe verten zijn leeg en verlaten, en daar waar zij samenvloeiën met de bleke hemel, beroert een droefgeestige, kille adem de met bevroren modder bedekte aarde. De geest van de auteur is als de herfstzon en verlicht met onbarmhartige helderheid de kapotgereden wegen, de kromme straten, de nauwe, smerige huizen, waar kleine deerniswekkende mensjes naar adem snakken van verveling en nietsdoen en hun huizen vullen met gedachteloze, slaperige bedrijvigheid. Daar

glijpt, opgewonden als een grijze muis, 'Doesjetsjka' voorbij, de lieve zachtmoedige vrouw, die zo slaafs en zo overvloedig kan liefhebben. Men kan haar in het gezicht slaan, maar ze zal het niet eens wagen om hardop beginnen te kreunen, de zachtmoedige slavin. Naast haar staat verdrietig Olga uit *De Drie Zusters*: ook zij heeft veel lief en schikt zich zonder mokken naar de grillen van de liederlijke, platvloerse vrouw van haar broer, die te lamlendig is om te werken. Voor haar ogen lijdt het leven van haar zusters schipbreuk, maar zij weent en kan voor niemand iets doen; geen enkel levend, krachtig woord van protest tegen het banale welt op in haar borst. Daar heb je de huilerige Ranevskaja en de andere voormalige eigenaars van *De Kersentuin*, egoïstisch als kleine kinderen en week als oude mannen. Zij zijn het juiste moment om dood te gaan misgelopen en dreinen maar door, blind en zonder enig begrip voor wat er om hen heen gebeurd is, – het zijn parasieten die de kracht missen zich opnieuw aan het leven vast te zuigen. De student Trofimov, een onbenullig individu, houdt een sprankelend betoog over de noodzaak om te werken, maar... voert zelf geen klap uit, hij weet van verveling niets beters te verzinnen dan Varja, die níét met haar handen in de schoot zit, maar werkt voor het welzijn van die leeglopers, te overstelpen met zijn stompzinnig gesmaal. Versjinin droomt over hoe mooi het leven over driehonderd jaar zal zijn en leeft voort zonder te bemerken, dat alles om hem heen tot ontbinding overgaat en dat Soljónjy voor zijn ogen, uit verveling en dwaze overmoed, op het punt staat de deerniswekkende baron Tuzenbach te doden.

Voor onze ogen passeert een eindeloze rij mannen en vrouwen de revue, allen slaven van hun liefde, van hun domheid en luiheid, van hun zucht naar aardse genietingen. Daar gaan de slaven van de duistere angst voor het leven. Zij trekken aan onze ogen voorbij, beheerst door een vaag gevoel van onrust, en vullen hun leven met onsamenvangende woorden over de toekomst, omdat zij wel voelen dat er voor hen in het heden geen plaats is...

Soms valt er in deze grauwe menigte een schot, dat is dan Ivanov of Trepljónv, die tot het inzicht zijn gekomen wat hen te doen stond en... stierven.

Velen van hen hebben prachtige dromen over hoe schoon het leven er over tweehonderd jaar zal uitzien; toch komt niemand op het simpele idee zich af te vragen, wíe het leven mooier moet maken, als zij alleen maar blijven dromen.

Langs deze vervelende, grauwe menigte krachteloze lieden liep een groot, intelligent, allesziend man. Hij liet zijn blik gaan over deze vervelende landgenoten en met een trieste glimlach, met een ondertoon van een zacht, maar diep verwijt, met wanhopige smart op zijn gelaat en in zijn hart sprak hij met zijn prachtige, oprechte stem: 'U leidt maar een beroerd bestaan, mijne heren!'

Voor de vijfde achtereenvolgende dag heb ik verhoging, maar ik heb geen zin om in bed te blijven liggen.⁵ Een grauw Fins regentje bedauwt de aarde met nat stof. Op fort Inno bulderen de kanonnen: men is ze aan het 'inschieten'. 's Nachts lekt de lange tong van een zoeklicht langs de wolken, een afschuwelijk schouwspel, want je krijgt geen gelegenheid dat werk van de duivel, de oorlog, te vergeten.

Ik heb Tsjechov zitten lezen. Was hij tien jaar geleden gestorven, dan zou de oorlog hem, na hem eerst vergiftigd te hebben met haat voor de mensen, waarschijnlijk wel hebben vermoord. Ik dacht terug aan zijn begrafenis.

De kist met de door Moskou zo 'teer beminde' schrijver, werd overgebracht in een groene wagon met op de deuren in grote letters het opschrift 'Oesters'. Een deel van de kleine menigte, die zich op het station had verzameld om de schrijver de laatste eer te bewijzen, sloot zich aan achter de kist van de uit Mantsjoe-rije overgebrachte generaal Keller en was hogelijk verbaasd over het feit, dat Tsjechov met militaire muziek werd begraven. Toen de vergissing aan het licht kwam, begonnen enkele jolige figuren te grijnzen en te giechelen. Achter Tsjechovs baar liepen niet meer dan een man of honderd.⁶ Ik herinner mij nog heel goed twee advocaten, beide met nieuwe schoenen en felgekleurde dasen, net bruidegoms. Omdat ik achter hen liep, kon ik horen hoe de een, V. A. Makladov, het over de schranderheid van honden

had, terwijl de ander, mij onbekend, opgaf over de gerieflijkheid van zijn datsja en het landschapsschoon van de omgeving. Dan was er nog een dame in lila jurk, die onder een kanten parasolletje tegen een heer op leeftijd met een hoornen brilmontuur beweerde: 'Ach, hij was zo ongelooflijk charmant en geestig...'

De oude man liet nu en dan een sceptisch kuchje horen. Het was een warme, stoffige dag. Vóóraan de stoet reed majesteitelijk een dikke politieagent op een dikke schimmel. Dit alles en nog vele andere dingen, – het was allemaal even gruwelijk banaal en niet te verenigen met de gedachtenis die verweven was met de grote fijnzinnige kunstenaar.

In één van zijn brieven aan de oude A. S. Soevorin⁷ schreef Tsjechov: 'Niets is naargeestiger en om zo te zeggen minder poëtisch, dan de prozaïsche strijd om het bestaan, die de mens van zijn levensvreugde berooft en in de armen van de apathie drijft.'

Deze woorden tekenen een typisch Russische mentaliteit, een mentaliteit die Anton Pavlovitsj naar mijn mening in het algemeen niet eigen was. In Rusland, waar alles in overstelpende mate aanwezig is, behalve de liefde van de mens voor het werk, denkt het merendeel er zo over. Een Rus heeft bewondering voor energie, maar kan er moeilijk in geloven. Een schrijver met een actieve inslag, bij voorbeeld iemand als Jack London, is in Rusland ondenkbaar. Hoewel Londons boeken bij ons gretig worden gelezen, heb ik niet de indruk dat zij de wil van de Rus om te handelen activeren, zij prikkelen slechts zijn fantasie.

Maar Tsjechov is in dit opzicht niet erg Russisch. Voor hem diende de 'strijd om het bestaan' zich reeds in zijn vroege kinderjaren aan in de onooglijke, kleurloze vorm van de dagelijks terugkerende zorg hoe aan brood te komen, en dat niet alleen voor zichzelf, dus een flinke hoeveelheid brood. Al zijn jeugdige energie offerde hij op aan deze vreugdeloze zorgen, zodat het gewoon een wonder mag heten, dat hij zijn gevoel voor humor heeft kunnen bewaren. Hij zag het leven slechts als een eentonig streven van de mens naar verzadiging en rust; de grote drama's en tragedies van het leven werden aan zijn oog onttrokken door

een dikke laag alledaagse beslommeringen. En pas nadat hij zich enigszins had weten te bevrijden van zijn zorg de mensen rondom zich te verzadigen, kon hij met zijn scherpe blik het wezen van deze drama's doorgronden.

Nog nooit heb ik iemand ontmoet, die de betekenis van de arbeid als fundament van de cultuur zo diep en zo in al zijn aspecten heeft begrepen als Anton Pavlovitsj. Dat kwam bij hem in alle kleine dingen van het dagelijkse leven tot uiting, in zijn keuze van gebruiksvoorwerpen en in de edele liefde voor deze dingen, een liefde die, met volledige uitsluiting van een verlangen om op te potten, gewoon niet moe werd die dingen te bewonderen als produkt van de creatieve menselijke geest. Hij hield van bouwen, tuinen aanleggen, de aarde verfraaien, hij voelde de poëzie van de arbeid. Met welk een roerende bezorgdheid volgde hij hoe de vruchtbomen en sierheesters, die hij in zijn tuin had geplant, opschoten! Tijdens de drukke werkzaamheden in verband met de bouw van het huis in Aútka, zei hij: 'Als iedereen op het lapje grond dat hij heeft alles zou doen wat hij ermee kón doen, wat zou onze wereld er dan prachtig uitzien!'

Toen bij mij het idee werd geboren voor het stuk *Vaska Boeslajev*,⁸ las ik hem de snoevende monoloog van Vaska voor:

*'Ach, als mijn krachten eens verder droegen!
Mijn hete adem zou de sneeuw doen verdwijnen.
Ik zou de aarde rondgaan en alles omploegen,
Kerken bouwen, steden omheinen,
Tuinen aanleggen, — een eeuw zou ik zwoegen!
Ik zou de aarde als een meisje opsmukken
En haar omhelzen als mijn bruid,
Ik zou haar optillen en aan mijn borst drukken.
Voor Gods aanschijn voerde ik haar:
'Kijk toch eens, Heer, hoe schoon de aarde is geworden!
Aan Vaska dankt zij heel deze pracht,
U heeft haar ooit als steenklomp het zwerk ingezonden,*